

BUDOWA HASEŁ

ach
A·chil·les
a·chil·le·so·wy
-a·cja
a con·to
-ac·two
acz
-acz
-acz·ka
acz·kol·wiek
ad
A.D.
-a·da
ad acta

maś·la·ny
mat 1: brak połysku
mat
mat 2: ruch kończący grę w szachy
mat
mat 3: stopień w marynarce wojennej
mat
ma·ta

au cou·rant [o kur^ã]

bon ton [bō tō]

na·zizm [nazizm, naz-izm]

zmarz·nąć [zmar-znać]

Porządek haseł: alfabetyczny, typu „litera po literze”. Znaki nieliterowe, np. odstęp, łącznik, apostrof, są ignorowane. Duże litery są traktowane tak samo jak małe, a litery obce tak samo jak polskie, a więc tak, jakby nie miały swoistych dla siebie akcentów. **Zalecane punkty podziału** oznaczone są za pomocą małych kropek, zob. szczegóły na str. XXV–XXVI.

Jeśli jakiś wyraz nie jest hasłem słownika, nie znaczy to, że nie ma go w słowniku. Zob. **Jak znaleźć wyraz?** — str. XV.

Hasła homonimiczne poprzedzone są szarym pasem z numerem homonimu i krótkim objaśnieniem. Jako homonimy traktuje się wyrazy o różnym pochodzeniu. Niektóre długie artykuły hasłowe dla przejrzystości zostały też podzielone pomiędzy hasła homonimiczne, mimo że ich znaczenia mają wspólne źródło.

Wymowa: podana w uproszczonej transkrypcji ortograficznej, z uwzględnieniem kilku dodatkowych znaków. Samogłoska akcentowana jest jednocześnie podkreślona i pogrubiona. Zob. szczegóły na str. XXVII.

au-tor, D-ra, Ms-rze, lm M-rzy. **1 Autor** dzieła literackiego, filozoficznego, artystycznego itp. to jego twórca. *...anonimowy autor tych wierszy... Autorem zdjęć jest młody fotografik.* ◇ **au-tor-ski**, -scy. *...ochrona praw autorskich.* ◇◇ **au-tor-sko**. *Redagował je sprawnie i nadzwyczaj pomysłowo, wspierany autorsko przez grono przyjaciół... Słabą autorsko sztukę ratuje gra aktorów.* ◇ **au-tor-ka**, D-ki, C-ce, lm D-rek. *...autorka scenariusza.*

pięt-na-ście, MB mos -stu, DCM-stu, N-sto-ma lub -stu. **Piętnaście** to liczba 15. *W klasie powinno być nie więcej niż piętnaście osób... Po piętnastu minutach uciekli w popłochu.* ◇ **pięt-na-ścio-ro**, D-ścior-ga, CMs-ścior-gu, N-ścior-giem. *Mieszkało ich w tej klitce piętnaścioro.*

prze-rdze-wieć, -wie-je. Jeśli przedmiot zrobiony z metalu **przerdzewiał**, to zardzewiał głęboko, czasem tak, że powstała w nim dziura. *Zamek do wygódki przerdzewiał i drzwi zamykano na haczyk.* ◇ **prze-rdze-wia-ły**, -li. *Podobno jest szansa na wymianę przerdzewiałych instalacji.*

dać, da, da-dzą — **da-wać**, -je, -waj. **1** Jeśli **daliśmy** komuś rzecz, którą mieliśmy, to przekazaliśmy mu ją, aby należała do niego. *Na imieniny ojciec dał mi encyklopedię... Gmina nie może tego gruntu dać szkole, musi go wystawić na przetarg... Ksiądz dziekan dał każdemu po kawałku opłatka.*

szcze-kać, -ka — **szczek-nać**, -nie. **1** Kiedy pies **szczeka**, to wydaje krótkie, urywane dźwięki. *Czarny kundel zastąpił nam drogę, szczekając zajadle... Bryś szczeknął groźnie na obcych.*

jazz [dżez], D-zu, Ms-zie, rzadziej **dżez**, D-zu, Ms-zie.

jeś-li lub **je-że-li**. Słowo **jeżeli** jest nieco bardziej książkowe.

fuł, D-la, lm M-le, D-li lub -łów. W znaczeniach 2 i 3 pisane też **full**.

wy-zięb-nać, -nie, -to, -zięb-łem lub -zięb-ną-łem. Jeśli coś **wyziębło**, to straciło ciepło i stało się bardzo zimne. *Jedzenie już wyziębło... Budynek wyziął w czasie mrozów.* ◇ **wy-zięb-ły**, -li lub **wy-zięb-nię-ty**, -ci.

od-sprze-dać, -da, -da-dzą, rzadziej **od-prze-dać**, -da, -da-dzą — **od-sprze-da-wać**, -je, -waj, rzadziej **od-prze-da-wać**, -je, -waj.

Podhasła derywowane: po znaku ◇ przytacza się niektóre wyrazy pochodne od wyrazów hasłowych. Nie podaje się przy nich definicji, gdyż ta wynika w oczywisty sposób z definicji wyrazu podstawowego. Podhasła utworzone bezpośrednio od wyrazu hasłowego poprzedzone są jednym rombem, a podhasła pochodne od innych podhasel poprzedzone są dwoma rombami. Zob. szczegóły na str. XIV–XV.

Drugi człon pary aspektowej: innego rodzaju podhasło, podawane przy hasle czasownikowym używanym w tym samym znaczeniu w obu aspektach: dokonanym i niedokonanym. Definicja zawiera zwykle formę pierwszego członu pary, czyli wyrazu hasłowego, chyba że w danym znaczeniu drugi człon pary jest częstszy. W przykładach występują często formy obu aspektów. Zob. szczegóły na str. XV.

Wariant hasła lub podhasła. Słowo „rzadziej” przed wariantem oznacza, że liczba jego wystąpień w korpusie jest co najmniej dwukrotnie niższa od liczby wystąpień formy podstawowej.

mok-nąć, *mok-nie, mok-ło, mókł*, rzadziej *mok-nął*. Jeśli jakaś osoba lub rzecz **moknie**, to staje się mokra, gdyż pada na nią deszcz. *Nie lubię w czasie deszczu moknąć na przystanku... Nie zebrane siano moknie na polu.*

ge-pard, D-*da*, Ms-*dzie*, lm M-*dy*. **Gepard** to zwierzę drapieżne, podobne do kota, ale dużo większe, o żółtej sierści w drobne, czarne cętki. Gepardy mają małą głowę, smukłe, giętkie ciało i potrafią bardzo szybko biegać. Żyją w Afryce i Azji. ◇ **ge-par-dzi-ca**, D-*cy*, lm M-*ce*.

po-śpiesz-ny, *-ni* lub **po-spiesz-ny**, *-ni*. **1 Po-śpieszne** czynności są wykonywane szybko z powodu małej ilości czasu. *Po dwóch godzinach pośpiesznego marszu wojsko dotarło do rzeki... ..pośpieszny wyjazd.* ◇ **po-śpiesz-nie**, *-niej* lub **po-spiesz-nie**, *-niej*. *Dopijali pośpiesznie kawę, parząc sobie usta... Ustawę przygotowano zbyt pośpiesznie, dlatego pełna jest błędów.*

mów-ca, D-*cy*, lm M-*cy*. **Mówca** to ktoś, kto wygłasza przemówienia lub zabiera głos na jakimś zebraniu, kongresie itp. *Jest dobrym mówcą, wyczuwa nastrój tłumu... ..sławni mówcy rzymscy.* ◇ **mów-czy-ni**, D-*ni*, B-*nię*, lm M-*nie*, D-*czyń*. *Mówczyni porwała słuchaczy.*

la-ta-wiec, D-*taw-ca*, lm M-*taw-ce*. **1 Latawiec** to **1.1** zabawka z papieru, plastiku lub cienkiego materiału rozciągniętego na lekkich listewkach, najczęściej mająca kształt rombu, umocowana na sznurku i unoszona w powietrzu przez wiatr. *Chodziłem na taki puszczać latawca.* **1.2** prosta, lekka konstrukcja unoszona przez wiatr w powietrzu, wykorzystywana do różnych prac i badań, np. w meteorologii.

2 Latawcem nazywamy osobę, która nie potrafi długo przebywać w jednym miejscu. Słowo potoczne i żartobliwe. *Miły chłopak, tylko straszny latawiec.*

o-ko... 10 Słowa **oko** używamy następująco, mając na myśli czyjs sposób oceniania rzeczy. **10.1** Jeśli coś jest widziane czyimś **okiem** lub czyimiś **oczami**, to... **10.2** Jeśli ktoś jest jakiś **w** czyichś **oczach**, to... **10.3** Jeśli oceniamy coś **na oko**, to... **10.4** Jeśli oceniamy coś **na pierwszy rzut oka**, to... **10.5** Jeśli ktoś patrzy, spogląda itp. na coś jakimś **okiem**, np. nieprzychylnym lub złym, to...

Formy fleksyjne lub ich zakończenia: podawane po wyrazie hasłowym, po podhasłach, a także po wariantach wyrazu hasłowego i podhasła. Słowo „rzadziej” przed jedną z obocznych form oznacza, że liczba jej wystąpień w korpusie jest co najmniej dwukrotnie niższa od liczby wystąpień drugiej formy. Zob. szczegóły na str. XXVI–XXVII.

Zalecane punkty podziału: oznaczone w hasłach, podhasłach, ich wariantach, a także w formach fleksyjnych za pomocą małych kropek. Zob. szczegóły na str. XXV–XXVI.

Numery znaczeń, a ściślej biorąc jednostek leksykalnych. Oprócz punktów głównych: **1, 2, 3** itd. stosuje się podpunkty, np. **1.1, 1.2, 1.3** — najczęściej wtedy, gdy opisywane jednostki są bliskie znaczeniowo, a ich definicje mają wspólny początek, a także wtedy, gdy pewien ciąg jednostek jest poprzedzony wspólnym dla nich komentarzem.

Kolejność znaczeń jest omówiona na str. XVI.

bul-go-tać, *-cze* lub *-ce*, *-gocz*. **1** Jeśli jakiś płyn **bulgocze**, to gotując się lub przelewając, wydaje charakterystyczny odgłos. *Na płycie stał baniak z wodą, która bulgocząc wrzała... Grzęzli w błocie, słysząc przy każdym kroku bulgotanie w butach.* **2** Mówimy, że ktoś **bulgocze**, jeśli mówi coś niskim głosem i niezrozumiale, często w złości lub gniewie. *Jego twarz ożywiały skurcze gwałtownej mimiki, bulgotał, wybuchał skrzeczącym śmiechem.*

cyn-ko-wać, *-ku-je*. Jeśli ktoś **cynkuje** metalowy przedmiot, to powleka jego powierzchnię warstwą cynku. *Cynk stosuje się głównie do cynkowania wyrobów żelaznych oraz jako składnik stopów.*

po-plecz-nik, *D-ka*, *lm M-ni-cy*. Czyjś **poplecznik** to ktoś, kto popiera tę osobę, często stronnictwo. *Teki ministerialne rozdzielił między swych krewnych i popleczników.*

a-de-k-wat-ny, *-ni*. Coś, co jest **adekwatne** do czegoś innego, jest odpowiednie do tego lub zgodne z tym. Słowo książkowe. *Zaleca się dobieranie środków adekwatnych do założonego celu... ...pojęcia nie mające adekwatnych określeń w naszym języku.*

za-my-ś-lo-ny, *-le-ni*. Ktoś, kto jest **zamyślony**, zamyślił się. *Polubił tego małomównego, wiecznie zamyślonego chłopca... Szedł zamyślony, z opuszczoną głową.* ▶ Także o twarzy lub spojrzeniu takiej osoby. *Długo miałem w oczach jej zamyśloną twarz... ...jej dalekie i zamyślane oczy.*

bach to nazwa dźwięku, jaki słyszymy, gdy ktoś lub coś uderza w jakąś rzecz z głuchym odgłosem. *Ruszył do przodu i raptem — bach! — spadł ze schodów.* ▶ Używane czasownikowo. *Wazon bach na dywan.*

dres, *D-su*, *Ms-sie*, *lm M-sy*. **Dres** to strój składający się z bluzy i długich spodni, noszony zwłaszcza przez sportowców na treningach. *Wciągnął spodnie od dresu.* ▶ Liczba mnoga używana jest też w funkcji liczby pojedynczej. *Biegała w kolorowych dresach.*

Definicje: pełnozdaniowe, zwykle ujmujące definiowaną jednostkę w jej naturalnym kontekście. Zob. szczegóły na str. XVI–XXI.

Jednostka leksykalna, czyli przedmiot definicji, jest wyróżniona przez pogrubienie.

Znaczenia pochodne: wprowadzane znakiem ▶. Poprzedza on uwagę, która informuje o niewielkiej zmianie znaczenia lub o zmianie funkcji gramatycznej.

abo-mi-na-cja, D-*cji*. **Abominacja** to silne uczucie niechęci do kogoś lub czegoś, graniczące z obrzydzeniem. Słowo książkowe. *Miał on do rządów silnej ręki wyjątkową abominację.*

bam-bu-ko. Mówimy, że ktoś **zrobił** kogoś w **bambuko**, jeśli oszukał go i ośmieszył przy tym. Wyrażenie potoczne. *Głupi byłem. Zrobili mnie chamy w bambuko.*

flą-d-ra, D-*ry*, C-*rze*, lm D-*der*. ... **2** Mówimy **flądra** o kobiecie, która budzi w nas niechęć, zwykle z powodu swojego niechlujnego wyglądu. Słowo potoczne i obraźliwe.

pre-fiks, D-*su*, Ms-*sie*, lm M-*sy*. **Prefiks** to inaczej przedrostek. Termin gramatyczny. ...*czasowniki z prefiksem na-*.

so-bek, D-*sob-ka*, lm M nmos *sob-ki*, mos *sob-ko-wie*. **Sobek** to ktoś, kto myśli tylko o sobie i kieruje się własną korzyścią. Słowo używane z dezaprobatą. *To sobek i cynik, obojętny na sprawy innych.*

bez-kres-ny, *-ni*. **Bezkresne** obszary są tak wielkie, że zdają się nie mieć końca. Słowo książkowe. *Podróżowali po bezkresnych równinach Syberii... Kamienna pustynia, bezkresna, bezludna, martwa.*

nie-mo-żeb-ny, *-ni*. Słowa **niemożliwy** używamy potocznie, aby podkreślić wielkość lub intensywność czegoś. *Jak zdrówko? — zawołał jeden z nich, przekrzykując niemożliwy hałas. ◇ nie-mo-żeb-nie. Ależ tu niemożliwie śmierdzi... ..niemożliwie tanie jedzenie.*

Ca-nos-sa [kanoss], D-*sy*, C-*sie*. Mówimy, że ktoś **poszedł do Canossy**, jeśli przyznał się do błędu i wyraził z tego powodu skruchę. Wyrażenie książkowe. *Przysięgał, że nie pójdzie do Canossy, że nie da satysfakcji swojemu wrogowi.* (We wsi Canossa w północnych Włoszech król Henryk IV, późniejszy cesarz niemiecki, ukorzył się przed papieżem Grzegorzem VII w 1077 r.).

mar-so-wy, *-wi*. **Marsowa** mina, **marsowe** oblicze itp. są surowe i groźne. Słowo książkowe. *Blaski pełgały na marsowych obliczach Władysława rycerstwa.* (Od imienia Marsa, rzymskiego boga wojny).

Kwalifikatory: informują o tym, kiedy i po co używa danego wyrazu lub wyrażenia. Podobne informacje niekiedy podawane są też w definicjach. Zob. szczegóły na str. XXI–XXIII.

Przykłady: zazwyczaj autentyczne, z korpusu, albo oparte na autentycznych. Kolejne przykłady są rozdzielane wielokropkiem. Jeśli przykład nie jest zdaniem ani jego równoważnikiem, ma również wielokropki na początku.

Informacje o pochodzeniu wyrazu lub wyrażenia: podawane w formie nawiasowej uwagi na końcu artykułu hasłowego lub na końcu opisu danej jednostki leksykalnej. Przytaczane są tylko tam, gdzie — jak się zdaje — mogą pomóc w zrozumieniu danego wyrazu lub wyrażenia albo w zapamiętaniu sposobu jego użycia.

dżez. Zob. **jazz.**

jazz [dżez], D-*zu*, Ms-*zie*, rzadziej **dżez**, D-*zu*, Ms-*zie*. **Jazz** to...

da-ro-wać, *-ru-je* — **da-ro-wy-wać**, *-ro-wu-je*. Jeśli **darowaliśmy** komuś coś, to...

da-ro-wi-z-na, D-*ny*, C-*wi-ź-nie*. **Darowizna** to...
da-ro-wy-wać. Zob. **darować**.

do-ka-zać, *-że* — **do-ka-zy-wać**, *-zu-je*. **1** Jeśli ktoś **dokazał** czegoś, co było trudne, to osiągnął to. *W końcu dokazał tego, że zdobył całkowite zaufanie swoich przełożonych... W obliczu niebezpieczeństwa potrafił dokazywać cudów męstwa.*

2 Zob. też **dokazywać**.

do-ka-zy-wać, *-zu-je*. **1** Jeśli ktoś **dokazuje**, to bawi się wesoło, często hałaśliwie. *Nie mogę wyobrazić sobie waszego domu bez dokazujących i rozkrzyczanych dzieciaków... Dokazywali z dziewczętami, które piszczały uniebogłosey, aż na ulicy było słychać.*

2 Zob. też **dokazać**.

cien-ki, *cien-cy*, *cień-szy*. **1** Coś, co jest **cienkie**,...

◇ **cien-ko**, *-niej*. *...cienko krojony chleb... Krem rozsmarować cienko i przykryć drugim plackiem.*

3 **Cienkie** ubranie jest... ◇ **cien-ko**, *-niej*. *Za cienko się ubrałeś na taki dzień.*

4 **Cienki** głos jest... ◇ **cien-ko**, *-niej*. *Kule gwizdały cienko.*

6 Coś, co jest **cienkie**, często jedzenie lub picie, jest... ◇ **cien-ko**, *-niej*. *U mnie wciąż cienko z forsq... Było już cienko z nim. Myśleliśmy, że umrze.*

7 Zob. też **cienko**.

cien-ko, *-niej*. **1** Mówimy, że ktoś **cienko przędzie** lub **cienko śpiewa**, jeśli jest w trudnej sytuacji materialnej. Wyrażenia potoczne. *Wiele knajpek splajtowało, a reszta cienko przędzie.*

2 Zob. też **cienki**.

Odsyłacze do innych haseł. Wyrazy rzadsze lub nacechowane są odsyłane do częstszych lub mniej nacechowanych. Wyraz odesłany jest powtórzony jako wariant w miejscu, do którego prowadzi odsyłacz. W definicji zwykle wariantu już nie powtarzamy, ale niekiedy przytaczamy go w przykładach.

Drugi człon pary aspektowej jest odsyłany do pierwszego członu, jeśli występuje między nimi co najmniej jedno inne hasło.

Jeśli drugi człon pary aspektowej występuje też jako osobne hasło nieodsyłaczowe, to hasła te łączone są obustronnie odsyłaczami.

Jeśli podhasło derywowane w jednym hasle występuje też jako osobne hasło w słowniku, to hasła te łączone są obustronnie odsyłaczami.

Odsyłacze podawane są też w innych sytuacjach, w których wydaje się to pożyteczne.

przy-słu-ga, D-*gi*, C-*dze*. Jeśli zrobiliśmy komuś **przysługę**, to zrobiliśmy bezinteresownie coś, aby mu pomóc. *Wyświadczył mi pan ogromną przysługę... Chciałem podziękować za przyjacielską przysługę... ..przysługa oddana sąsiadowi.*

- **niedźwiedzia przysługa**: zob. **niedźwiedzi**.

kop-nać, *nie*. 1 Mówimy, że ktoś **kopnął się** gdzieś, jeśli pobiegł tam szybko. Słowo potoczne. *Zanim weszła, szybko kopnąłem się do sąsiada po płytę, o której przypominałem sobie w ostatniej chwili.*

- 2 • **kopnąć w kalendarz**: zob. **kalendarz**
- **niech cię, go, to itp. gęś kopnie**: zob. **gęś**.
  - Zob. też **kopać**.

kred-ka, D-*ki*, C-*ce*, lm D-*dek*. 1 **Kredka** to kolorowy ołówek, używany do rysowania, głównie przez dzieci. *Portret narysowany kredkami.* ◊ **kred-ko-wy**, *wi*. *...technika kredkowa i akwarelowa.*

- **Kredki świecowe** to tłuste, topliwe kredki zawierające wosk, owinięte w papier.

gó-ra, D-*ry*, C-*rze*, lm D-*gór*.... 2 **Góra lodowa** to potężna bryła lodu oderwana od lodowca i unoszona przez fale morskie, tylko w małej części widoczna nad wodą. *„Titanic” zatonął po zderzeniu z górą lodową.* • Mówimy, że jakieś negatywne zjawisko jest **wierzchołkiem** lub **czubkiem góry lodowej**, jeśli jest widoczną częścią większej, a jeszcze nie ujawnionej całości. *Policja ujęła kilku przemytników, ale to dopiero wierzchołek góry lodowej.*

Odsyłacze do związków frazeologicznych. Związek frazeologiczny na ogół objaśniany jest tylko raz — pod tym członem, który wydaje się najsilniej motywować jego formę i znaczenie. Od pozostałych członów podano odsyłacze. Zob. szczegóły na str. XXIV–XXV.

Znak • używany jest nie tylko w odsyłaczach do związków frazeologicznych. Poprzedza on też odsyłacze do innych haseł, jeśli występują one po odsyłaczach do związków frazeologicznych.

Znak • często poprzedza wyrażenia rzeczownikowe, których zakres mieści się w zakresie objaśnionego wyżej rzeczownika i które mogą być skrócone do tego rzeczownika, jeśli kontekst nie pozostawia wątpliwości, o co chodzi. Ze względu na swą skracalność wyrażenia te bywają ilustrowane przykładami, w których występuje tylko nadrzędny rzeczownik.

Znak • może też poprzedzać inne wyrażenia znaczeniowo bliskie objaśnionym wyżej wyrazom lub wyrażeniom.